

HUQIQIY MÁDENIYATTI QÁLIPIESTIRIWDE HUQIQIY TÁRBIYANIŇ ORNI

Aymuratova Ariwxan Yusupovna

I.Yusupov atındaǵı do'retiwshilik mektebi pedagog-tarbiyashısı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13982431>

Anotatsiya. *Bul maqalada huqıqıy mádeniyatti qáliplestiriwde huqıqıy tárbiyanıń ornı, huqıqıy tálim huqıqıy bilimlerdiriw haqqında sóz etilgen.*

Gilt sózler: *huquq, bilim, mádeniyat, tárbiya, wazıypa, huqıqıy tálim.*

THE ROLE OF LEGAL EDUCATION IN THE FORMATION OF LEGAL CULTURE

Abstract. *This article discusses the role of legal education and legal education in the formation of legal culture.*

Key words: *law, knowledge, culture, education, duty, legal education.*

РОЛЬ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ.

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль юридического образования и юридического образования в формировании правовой культуры.*

Ключевые слова: *право, знание, культура, образование, долг, юридическое образование.*

Huqıqıy tálim huqıqıy bilimlerdi ózlestiriwde ámeliy kónlikpeler hám qánigeler qáliplesiwin názerde tutadı. Bul bolsa jaslarǵıń huqıqıy tárepten hár tárepleme barksamal insan bolıp tárbiyalanıwı ushın imkaniyat jaratadı. Huqıqıy tálim tek ǵana bilim beriw, bálkim huqıqbuzarlıqlardıń aldın alıw, intizamdı bekkemlew, huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyatti joqarılatıw sıyaqlı wazıypalardı óz aldına maqset qılıp qoyadı. Joqarı huqıqıy mádeniyatqa, huqıqıy санаǵa, huqıqıy tárbiyaǵa erisiw huqıqıy bilimlerdi puxta iyelewge baylanıslı. Farabiy tálim-tárbiyanı úziksiz birlikte alıp barıw haqqında tálim berer eken, olardıń hár biri insandı kamalǵa keltiriwde óz ornı hán ahmiyetke iye ekenligin ayırıqsha atap ótedi. Farabiy tálim hám tárbiyaǵa birinshi márte táriyp bergen alım bolıp, tálim insanǵa oqıtıw, túsindiriw tiykarında teoriyalıq bilim beriw; tárbiya teoriyalıq pazıyletti, belgili ónerdi iyelew ushın zárúr bolǵan minez qulıq normaların hám ámeliy kónlikpelerdi úyretiw dep esaplaydı¹. Hár ekewi birlesse jetiklik bilim hám ámeliy kánlikpeler qay dárejede úyrengenligine qarap payda bladı dep korsetedi.

U.Tojixanov hám A.Saidov aytıp ótkenindey, huqıqıy tálim nátiyjeleri oqıwshılar social iskerliginiń asıwı, olardı ótmishke, itibarsızlıq, eki júzlilik, milliy mánawiyat normaların buzıwǵa qarsı gúresiwge tartqanında kórinedi. Demek, shaxs huqıqıy sananıń qáliplesiwi qıyın procesti huqıqıy tálim tárbiyanı óz ishine aladı. Solay eken, huqıqıy tálim tárbiya procesiniń quramlıq bólekleri bolǵan huqıqıy tálim, huqıqıy tárbiya túsiniqlerine anıqlıq kiritiw talap etiledi. Joqarıdaǵı ulıwmalıq pikirlerdi toltırǵan halda huqıqıy tálim tárbiyaǵa tómendegishe táriyp beriw lazım.

Huqıqıy tálim tárbiya degende bilimlerdi beriw nátiyjesinde huqıqıy túsiniq hám túsiniqler qabıl etiw hám de shaxstı huqıqıy qaǵıydalarǵa ámel qılıw ruwxında tárbiyalap, onıń huqıqıy sanası hám mádeniyatın joqarılatıw túsiniledi. Sol sebepli huqıqıy tálim hám huqıqıy tárbiyaǵa

ayrıqsha táriyp beriw múmkin. Huqıqıy tálim - bul huqıqıy bilimlerdi iyelew, huqıqıy kónlikpelerdi hám qánigelikti qalıplestiriw bolıp tabıladı. Sonday-aq huqıqıy tálim jaslarđı aqılıy tárepten rawajlandırıp tárbiyalaydı. Huqıqıy bilimlendiriw nátiyjesinde jaslarđın huqıqıy sanasına, ishki sezimine, batırlıǵına ástelik penen bir sistema sıpatında tásir etiwge erisilmekte. Huqıqıy bilimlendiriw huqıqıy maǵlıwmattı belgili bir tártipke keltiriw hám onı qabıl qılıwdı óz ishine aladı. Huqıqıy tárbiya bolsa jaslarđın alǵan bilimlerin ámeliyatta qollay alıwǵa úyretiw esaplanadı. Huqıqıy tárbiya huqıqıy bilimlersiz ámelge aspaydı. Huqıqıy bilim beriwden maqset shaxstın alǵan bilimlerin ámeliyatta qollaw tiykarında huqıqıy tárbiyalaw bolıp tabıladı. Bul iskerlik belgili procesti shólkemlestiredi.

Huqıqıy bilim procesi oqıtıwshı hám oqıwshılar arasındaǵı múnásibet bilim beriw bilim alıw úyretiw úyreniw meyilinde júz beretuǵın múnásibetler birlespesi.

Huqıqıy bilim oqıtıwshı menen oqıshının birgeliktegi iskerligi sıpatında óz-ara baylanış eki proceske oqıtıwshı iskerligi sıpatında bilim beriwge hám oqıwshının iskerligi sıpatında bilim alıwǵa ajıraladı. Bilim beriwshi jámiyet máplerin talqılaǵan halda barlıq oqıw orınlarında tálim beriwdiń konstituciyalıq huqıqın támiyinlewge qaratadı. Huqıqıy bilim beriwshi:

- tálim hám tárbiyanın insanpárwar, demokratiyalıq xarakterde ekenliginen kelip shıqqan halda bilim alıwshı menen múnásibetler aǵımın insanıy pazıyetler: oz-ara húrmet, izzet, ruxında ámelge asırıwdı óz aldına wazıypa etip qoyadı;

- huqıqıy tálimniń úzliksizligi hám izbe izligin támiyinleydi;
- huqıqıy tálim sistemasınıń dúnyalıq xarakterde ekenligin itibardan shette qaldırmaydı;
- huqıqıy bilimli bolıwdı hám uqplılıqtı xoshametleydi.

Huqıqıy tálim procesinde bilim alıwshılar insanıyat social-tariyxıy tájiriybesiniń belgili táreplerin ideologiya siyasat pán hám huqıqıy mádeniyattı ózlestiredi. Huqıqıy tálim procesinde jaslar huqıqıy tárbiyalalanıp, olarda watanpárwarlıq, insanpárwarlıq, miynetsúygishlik, pıdayılıq pazıyetleri hám de huqıqbuzarlıqlarǵa qarsı pikirler qalıpleseı.

Huqıqıy tálim bilim beriwshi ushın logikalıq iskerligi de bolıp tabıladı. Ol ózin qorshap turǵan álemıdi biliwi hám tálim beriw iskerligin tereńlestiredi. Ol tálimde jańa mazmun hám metodlardı izleydi. Tálim bilim alıwshı ushın da, bilim beriwshi ushında ózin qorshap turǵan álemıdi biliwdiń bir túri esaplanadı. Biliw haqqında, onıń basqışları haqqında keyinirek toqtap otiwge háreket etemiz.

Huqıqıy tálim procesi tómendgilerden ibarat:

- bilim
- kamalǵa jetkiziw
- tárbiyalaw

Solay etip, huqıqıy tálim shaxs háreketleri turaqlı bilim hám kónlikpeler hám de qánigeliklerdi ózlestirip alıwǵa qaratılǵan sanalı maqset penen basqarılatuǵın proces bolıp tabıladı.

Huqıqıy tálim procesinde shaxs logikalıq jaqtan oylaydı, hám sonıń menen qanday da bir ilgeri málim bolmaǵan ózgesheliklerge dus keledi. Huqıqıy oyda huqıqıy túsinikler bir-biri menen uzliksiz baylanışlı. Oqıwshılarda tolıq hám anıq oylar bolsa ǵana túsinikler qalıpleseı. Huqıqıy oylawdı qalıplestiriwde qabıl etiw procesi áhmiyetli sanaladı. Hádiyse hám waqıyaladıń insan sanasında sáwleleniwi unamlı tásinin tiygizedi.

Shaxs huqıqıy sanasınıń qalıplesiwi huqıqıy tólim mazmunınıń elementlerine baylanıslı.

Huqıqıy tálim mazmunı bul huqıqtı oqıtıw, túsindiriw tiykarında teoriyalıq bilim beriwden ibarat.

Huqıqtı oqıtıw degende, huqıqqa baylanıslı materiallar járdeminde bilim beriw, jaslardı huqıqıy sanalı, mádeniyatlı qılıp tárbiyalaw hám hár tárepleme barkedal insan qılıp kamal taptırıw wazıypaların ámelge asırıw ushın zárúr bolğan proces yúsınıledi. Huqıqıy túsınıklar oylawdıń logikalıq forması.

Huqıqıy túsınıklarđı qalıplestiriw degende huqıqıy faktlerdıń eń áhmiyetli belgilerin ekinshi dárejeli belgilerinen ajırata bilıw, olardı huqıq tarawlarına bólip úyreniw, huqıqıy hádiyse hám waqıyalar ortasındağı baylanıs hám múnásibetlerdi tereń ańlap túsiniw alıw kózde tutiladı.

Sonday qalıplesken, joqarı huqıqıy túsınıklar ilimiy bilimler sistemasınıń júzege keliwi shınjır sıyaqlı wazıypasın atqaradı.

Huqıqtı túsindiriw degende ol yáki bul temanıń ilimiy mazmunı teoriyalıq tiykarlardı anıqlaw, huqıqıy materiallardı analiz qılıw hám ulıwmalastırıw boyınsha jumıs usılların belgilew alıw túsınıledi. Huqıqıy túsınık hám kóz qarasar bir biri menen tıǵız baylanısqa. Huqıqtı oqıtıwda oqıwshılardıń huqıqıy oylawın tereńlestirip barıwı nátiyjesinde huqıqıy túsınıklarđı qalıplestiriw ushın jol ashadı. Huqıqıy túsınıklar óz nábwetinde huqıqıy oy pikirdi mazmunınan bayıtıp, anıqlastırıp barıwǵa járdem beredi. Huqıqtı oqıtıw procesinde oqıwshılardıń kóz aldında huqıqıy hádiyselerdi qıyal ettiriwde obrazlılıqtan paydalanıw huqıqıy sananıń qalıplesiwine unamalı tásin tiygizedi.

Huqıqıy túsınık - predmet hám hádiyselerdiń logikalıq ajratılğan áhmiyetli belgilerin ulıwmalastırıp, birlestirip sáwlelendiriwshi ulıwmalıq oy bolıp, huqıqıy sanalıq, insanıń bilim hám oylarınıń dárejesi bolıp tabıladı.

Huqıqıy sana qalıplesiwinde huqıqıy túsınıklediń túrli tarawlarınıń túrli jónelislerine tiyisli ekenliginen kelip shıǵıp, tariyxıy, ekonomikalıq, siyasiy, diniy, social, mádeniy, mánawiy, teoriyalıq, ilimiy, hám basqada toparlarǵa ajratıw múmkin.

Huqıqtı oqıtıw procesinde túsınıklarđı qalıplestiriwdiń usılları menen hár túrli bolıp, eń dáslep túsınıklar mazmunınıń quramalılıǵına baylanıslı. Máselen, mámlekettiń belgileri-aymaq, suverenlik, armiya, salıq, bank sıyaqlı túsınıklarđıń júzege keliw ushın bir saat sabaq otiwge bolatın bolsa, sociologiyalıq túsınıklar, máselen, mámleket hám huqıqtıń payda bolıwı hám rawajlanıwı mámleket hám huqıq teoriiyası pánin úyreniw procesinde ózlestiriledi.

Shaxsta túsınıklarđıń tereń há bekkem bolıwı ushın, tiykarınan oqıtıwshınıń oqıwshılardıń pikirlew iserliginiń qanshelli dárejede olardı motivaciya bere alıwı oǵan qay dárejede basshılıq qıla alıwına baylanıslı. Huqıqıy túsınıklar payda bolıwda oqıwshılardıń waqıya hám hádiyselerdi, analiz, sizntez qıla alıw qbiletin óz ishine alğan pikirlew iskerligin kúsheytıwde tálimniń zamanagóy pedagogikalıq texnologiyaları, interaktiv metodlardan paydalanıw, oqıwshılardıń kózgizbeli qurallar, texnika resursları, huqıqıy hújjetler menen jumısların uyımlastırıw ayrıqsha áhmiyetke iye. Solay etip huqıqıy oylardı rawajlandırıw úzliksiz proces bolıp, ol jaslarda ulıwmalıq teoriyalıq bilimler hám ilimiy dúnya qarastı qalıplestiriw jumıslarınıń áhmiyetli bólegi esaplanadı.

Huqıqıy bilim beriw bilim alıwshıda bilimlerdi iyelew, oqıw kónlikpelerin hám qánigeligin rawajlandırıw procesinen ibarat boladı. Huqıqıy sanalı hám huqıqıy mádeniyatlı insandı kamalǵa

jetkiziw bilim alıwshını aqılıy tárepten rawajlandırıwdı óz ishine aladı. Huqıqıy tálim beriw, onı rawajlandırıw hám tárbiyalaw funkciyaları ámelge asırılıwı nátiyjesinde shaxstı qalıplestiriw procesinde kompleksli jantasıwǵa erisiledi. Huqıqıy bilim-bul bir pútinlikti dúziwshi bólekler arasındaǵı olardıń ishki záruriyatınan kelip shıqqan, bir-biri menen tereń baylanıslı hádiyse bolıp esaplanadı. Sebebi bul záruriy baylanıslılıq nárshe hám hádiyselerdiń tábiyatınan kelip shıǵıp, biziń biziń qálewimizden tısqarı da qalıplese aladı. Huqıqıy bilimlerdi iyelew nátiyjesinde huqıqıy kónlipe hám tájiriyb qalıplesedi. Bilimlerdi iyelew nátiyjesinde júzege kelgen usıllar hám elementleridiń ózlestiriliwi (kónlikpe) júzege keledi hám de sol usıl hám elementlerdi tuwrı tańlap paydalanıw jollarınıń iyeleniwi (tájiriybege) erisiledi. Huqıqıy bilim tiykarında shaxsta huqıqıy sana qalıplesiwine erisiledi. Huqıqıy tálim procesinde shaxs huqıqıy tárepten tárbiyalanıw, huqıqıy bilimlerdi kúndelikli turmısqa engiziwge úyretiledi. Bul haqqında kóp ǵana alımlar óz pikirlerin bildirgen². Olar óz ilimiy islerinde huqıqıy mádeniyatı qalıplestiriwde huqıqıy tárbiyanıń hám de huqıqıy tárbiya elementlerinen paydalanıwdıń ornı hám áhmiyeti, haqqında ayıp ótken. A.Azamxojayev va Sh.Orazaev huqıqıy tárbiyanı jámiyet aǵzalarınń júris turısı mádeniyatına, sanasına sistematalıq hám maqsetke muwapıq tásir etiw procesi esaplanadı, huqıqıy tárbiyada turaqlı huqıqıy bilim dárejesine iye bolıwǵa erisiw maqset qılıp qoyılıwın kórsetken³.

H.Yoldoshev, U.Tojixonov hám basqalar huqıqıy tárbiya bul shaxsqa tiyisli huqıqıy sananı, huqıqıy kórsetpelerdi aktiv nızamǵa boysınatuǵın minez qulıq kónlikpeleri hám ádetlerin qalıplestiriwshi uyımlasqan sistemalı, anıq maqsetti gózlegen halda tásir kórsetedi⁴, dep pikir bildirgen. A.Rafiqov, O.Karimova, Sh.Eshonova huqıqıy tárbiyanıń tiykarǵı maqseti shaxsta huqıqıy sananı qalıplestiriw, yaǵnıy huqıqıy tiykarlarǵa húrmetti, olarǵa ıxtıyariy sanalı rawishte ámel qılıwdı úyretiw dep esaplaydı⁵. Sonı da ayıp ótiw kerek huqıqıy tálim procesi konstituciya hám nızamların, milliy qádiryatların húmet qılıw, shaxstı watanpárwarlıq, insanpárwarlıq, miynetsúyghshlik, hadallıq, páklik, ádalatlılıq ruxında tárbiyalawdı óz aldına wazıypa etip qoyadı.

Joqarıdaǵı pikirlerdi ulıwmalastırıp huqıqıy tálimniń quramlıq bólklerin tómendegishe belgilew múmkin:

1. huqıqıy tálimniń maqseti (huqıqıy tálimniń tálimlik, tárbiyalıq hám rawajlandırıwshı wazıypalardı esapqa alınadı);
2. huqıqıy tálimniń mazmunı (huqıqtı oqıtıw úyreniw nátiyjelerge huqıqıy bilim, kónlikpeler arqalı huqıqıy sananın qalıplesiw dárejesine erisiw esapqa alınadı);
3. huqıqıy tálimniń metodologiyası (huqıqtı oqıtıwdıń metod hám usılları esapqa alınadı);
4. huqıqıy tálimniń metodologiyası (huqıqtı oqıtıwdıń metod hám usılları esapqa alınadı);
5. huqıqıy tálimniń nátiyjeliligi (jaslardıń biliw iskerligin aktivlestiriw esapqa alınadı).

Huqıqıy tálimniń maqseti hár bir shaxsqa ámeliy iskerliginde zárúr bolatuǵın huqıqıy bilimlerdi belgilengen mámleket standartlarınan kem bolmaǵan kólemde alıw imkaniyatın beriwden ibarat.

Huqıqıy tálim procesinde tómendegi wazıypalardı ámelge asırıladı hám huqıqıy sana turaqlı sistemalı túrde qalıplestiriledi: tálim wazıypa-tálim procesiniń wazıypaların anıq belgilew, huqıqıy xabar hám túsinikler menen bayıtıw, sociallıq hám shaxsıy qálewlerin esapqa alıw menen

tálim mazmunın optimallasırıw, qabıl etiw, hár qıylı tálim túri, metodları hám kórinislerinen paydalanıw tiykarında huqıqıy bilim beriw.

Tárbiyalıq wazıypa - tálim alıwshılardıń ulıwma insaniyát huqıqıy qádiriyatlar hám qaǵıydalarǵa boysınıw ruwxında tárbiyalaw, olarda tártiplilik, juwapkershilik, sanalı, intizamlılıq, ǵárezsizlik, huqıq haqqında erkin pikirilik, halallıqtı qalıplestiriw.

Rawajlantırıwshı wazıypa - tálim alıwshılarda oqıw-úyreniw iskerliginiń unamlı sıpatları qızıǵıwshılıq huqıq sawatxanlıǵı liderlik hám huqıqıy iskerlikti qalıplestiriw hám de rawajlandırıw.

Huqıqıy tálim óz aldına eń tiykarǵı maqsetti yaǵnıy ilim arqalı izertlew obiektnidegi nızamlı baylanışlılıqtı anıqlaw hám bul nızamlardan insannıń qandayda bir mıtájin qandırıwda paydalanıwdı kórsetip beriw maqsetin qoyadı. Sonnan kelip shıǵıp huqıqıy tálim procesinde birinshiden barlıq huqıqıy bilimlerdi jámlep olardı úyretiw principindegi talaplarǵa salıstırıladı.

Ekinshiden, úyretiw principi arqasında sáykes keliwi tiykarında onıń jergilikli sharayatqa tuwrı keliwi kelmesligi anıqlanadı. Sebebi hár qanday sociallıq bolmısta sonıń menen birge huqıqıy tálim tárbiya procesinde húkim súriwshı nızamlar belgili bir sociallıq sharayattıń obektiv barlıǵın qanshelli tolıq kórsetip bergen bolıwına qaramastan basqa sociallıq sharayatqa tuwrı kelmesligi múmkin. Sonıń ushın da huqıqıy tálim usılları óz territoriyamızda sınıladı, soń járiyalanadı.

Úshinshiden, toplanǵan tájiriybeler tiykarında iyelengen bilimler ámeliyatta qollanıwı úyretiledi.

Huqıqıy tálimniń izertlew obiekti bir neshe basqıshlarǵa bólinedi:

- shańaraq tálimi, yaǵnıy semya aǵzaları menen tárbiyalanıwshı balalar arasındǵı tálim tárbiyalıq múnásibetler

- baqsha tálimi, yaǵnıy ata-ana hám baqsha tárbiyashıları menen tárbiyalanıwshı balalar arasındǵı tálim tárbiyalıq múnásibetler

- ulıwma orta tálim, yaǵnıy hámme pánler quramında hám arnawlı oqıw pánler arqalı oqıtıwshılar menen oqıwshılar arasındǵı tálim tárbiya múnásibetleri

- orta arnawlı, kásip óner tálimi, yaǵnıy ol yáki bul kásipti úyretiw menen baylanışlı bolǵan halda oqıtıwshı menen talabalar oratsındǵı tálim tárbiyalıq múnásibetler

- joqarǵı tálim, yaǵnıy joqarı maǵlıwmatlı qániygeler tayarlaw arqalı professor oqıtıwshılar menen talabalar ortasındǵı tálim tárbiyalıq múnásibetler.

REFERENCES

1. Исломов.З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси.-Т.: Адолат, 2007.-537-б
2. Ю.А.Дмитриев. Правосознание и правовая культура / Теория государства и права. Под.ред. Пиголкина. – Москва - Издат, 2006.- с. 547
3. Алексеев, Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев; России, Петерб. ун-т. СПб.": Лан, 1999. - 252 с.
4. Алексеев, С.С. Тайна права: его понимание, назначение и социальная ценность: рец. с претензией / С. С. Алексеев. М.: Норма, 2001. -161 с.
5. Байтин, М.И. Вопросы общей теории государства и права = Проблемс оф Генерал Тхеорй оф Стате анд Лаў / М. И. Байтин. Саратов: Саратов, гос. акад. права, 2006.-398 с.

6. Turumbetova Z. Y. INTEGRATIVE APPROACH TO HIGHER EDUCATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM //ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ, ОБЩЕСТВА, ПРОИЗВОДСТВА И ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ. – 2022. – С. 51-55.
7. Turumbetova Z., Dauletmuratova K. PEDAGOGIKAL PSYCHOLOGIKAL FEATURES OF THE INFLUENCE ON THE BEHAVIOR OF PRESCHOOL CHILDREN //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 848-854.
8. Turumbetova Z. Y., Kaljanova U. M. MENTAL DEPRIVATION IN CHILDHOOD //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 862-866.